

ACTA HISTORICO-OECONOMICA IUGOSLAVIAE,
Zagreb, 1974, sv. 1.

Naša historiografija nije posvećivala dovoljno pažnje pitanjima ekonomske historije. Uvid u dosad objavljene radove u poslijeratnom periodu, koji tretiraju te probleme, ukazuje na nedovoljnu istraženost te oblasti, na znatne praznine i nedovoljan broj objavljenih radova. Dakle, moglo bi se reći da u našoj zemlji ne postoji baš duga tradicija znanstvenih istraživanja u toj oblasti.

Iako ekonomska historija pripada u našoj zemlji relativno mladim naučnim disciplinama, pokazala se potreba i razumljivo interesiranje da se znanstveno istražuje i obrađuje naša ekonomska prošlost.

Komisija za ekonomsku historiju Saveza društava historičara Jugoslavije, uz pomoć Historijskog instituta JAZU, organizirala je 18. i 19. decembra 1972. godine, u prostorijama Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Okrugli stol o temi »Industrijska revolucija u jugoslavenskim zemljama«. Na sastanku, održanom u okviru toga znanstvenog skupa, a kojem je prisustvovao veliki broj eminentnih jugoslavenskih ekonomskih historičara, bilo je ukazano na potrebu da se i kod nas pokrene izdavanje specijaliziranog ekonomskihistorijskog časopisa u kojem bi se objavljivali radovi s tog područja. Time bi i znanstvenim radnicima i ostaloj zainteresiranoj javnosti bili dostupni rezultati napora naših znanstvenih radnika. Stoga je bilo odlučeno da se pokrene izdavanje ekonomskihistorijskog časopisa. Redakcija je bila suočena s nizom teškoća, međutim njihovim savladavanjem dobili smo kvalitetan ekonomskihistorijski časopis.

Redakcija časopisa postavila je sebi zadatak da će poticati »istraživanja i obradu naše daleke i bliže ekonomske prošlosti. Predmet pažnje i znanstvene obrade bit će sveukupna narodna privreda sa svim svojim granama, komponentama i odnosima. Na stranicama časopisa naći će mjesta i prinosi koji nas upućuju u metodologiju rada, a isto tako teoretska razmatranja i uopćavanja.

Pri tome ćemo se koristiti obilnom i dragocjenom građom, koja je trudom prethodnih generacija naučnih radnika, a ponajviše historičara, prikupljena, sačuvana i objavljena. [...] Časopisu je, nadalje, namijenjena uloga da potiče znanstvene radnike širom Jugoslavije na obradu ekonomske historije, da usmjerava i usklađuje njihov rad, da preko svojih stranica u različitim oblicima upoznaje stručnu i znanstvenu, domaću i inozemnu javnost o postignutim rezultatima u tom području, da potiče diskusije i saziva znanstvene skupove, da razvija i njeгује suradnju sa znanstvenim ustanovama i srodnim publikacijama u zemlji i u inozemstvu. Iz toga svega proizlaze, dakle, dugotrajni, mnogostruki i krupni zadaci za pokretače, za sadašnje i buduće suradnike časopisa.«

Časopis će izlaziti godišnje, pa je u pripremi već drugi broj. Radi velikog interesa u inozemstvu za takav časopis, odlučeno je da se svake druge ili treće godine izda jedan broj na stranom jeziku, sa reprezentativnim sintetskim radovima o našoj ekonomskoj prošlosti.

U prvom broju časopisa objavljeni su, uglavnom, samo prilozi, koji su bili podneseni u obliku referata na tome znanstvenom skupu. Osim toga, objavljena je diskusija, te znanstvene recenzije i prilozi.

Nikola Vučo podnio je uvodni referat pod naslovom »Industrijska revolucija u jugoslavenskim zemljama«. Riječ je, zapravo, o tezama na osnovi kojih je bila vođena diskusija. Autor je u prvom poglavlju raspravljao o nekim teoretskim

pitanjima. Zatim navodi neka gledišta, koja vladaju među ekonomskim historičarima, o samoj suštini industrijske revolucije, o njezinom početku i završetku u našim zemljama, te o nekim drugim problemima.

Ukazao je na shvaćanje onih, koji proces industrijske revolucije smatraju samo kao »čisto tehničku revoluciju«, te ukazuje na to da treba, uz to, obratiti pažnju i drugim faktorima, što su utjecali na taj proces, a posebno ekonomskom i društvenom faktoru, kojima su bile uvjetovane i izvršene tehničke promjene. U drugom poglavlju govori o različitim pozitivnim i negativnim faktorima, kojima je bila uvjetovana industrijska revolucija u jugoslavenskim zemljama. Autor smatra da je najispravnije stanovište »da je industrijska revolucija proces neprekidnog tehnološkog usavršavanja — proces koji prema značajnim otkrićima prelazi iz jedne faze u drugu, savršeniju fazu proizvodnje«. Prema njemu, »svaka primena novih pronalazaka, kojom se vrši preobražaj u procesu proizvodnje i sa staroga načina prelazi na novi, moderniji način proizvodnje, može se smatrati industrijskom revolucijom«.

Prilikom utvrđivanja granica do kojih bi trebalo da seže proučavanje procesa industrijske revolucije ekonomskih historičara u našim zemljama, Vučo smatra, da bi to trebalo da bude velika ekonomska kriza. Naime, proces prelaženja s ručnog rada na rad strojevima i daljnji proces tehnološkog usavršavanja proizvodnje nastupio je u jugoslavenskim zemljama sa zakašnjenjem, trajao je dosta dugo, a teče još i danas. Međutim, taj proces bio je naročito intenzivan u godinama iza prvoga svjetskog rata, pa do velike ekonomske krize, kada je bio prekinut. Budući da su industrijska revolucija i industrijalizacija uvelike utjecale i na ostale privredne grane i na društvene odnose u našim zemljama, autor smatra da bi te pojave morale također biti predmet naučnih istraživanja i proučavanja ekonomskih historičara.

Kemal Hrelja, u uvodnim napomenama svoga rada »Razvoj industrije u Bosni i Hercegovini do drugog svjetskog rata«, obrađuje različita tumačenja sadržaja i pojma industrijske revolucije među ekonomskim historičarima. U referatu je obradio pojavu industrijske revolucije isključivo sa stanovišta proizvodnih snaga, zanemarujući pri tome problem proizvodnih odnosa i društvene nadgradnje, koji su također doživjeli promjene u vezi s industrijskom revolucijom.

Prema autorovu shvaćanju, uz prijelaz s ručnog rada na rad strojevima, »tek kvalitetna promjena sistema proizvodnih snaga određuje suštinski sadržaj industrijske revolucije«.

Pri određivanju vremena trajanja i svršetka industrijske revolucije Hrelja stoji na stajalištu »da industrijska revolucija znači kvalitativnu promjenu svih faktora proizvodnih snaga društva« i smatra »da je industrijska revolucija završena kada na osnovu novog kvaliteta proizvodnih snaga bude oformljen njemu odgovarajući društveni proizvodni proces na kapitalističkoj osnovi, to jest kada u osnovnim industrijskim granama, na bazi novih proizvodnih metoda, otpočne proizvodnja i kada bude oformljena određena struktura nacionalne privrede koja odgovara krupnoj mašinskoj industriji«. Odbacuje tezu o postojanju više industrijskih revolucija, koju iznose neki ekonomisti.

Hrelja, nadalje, govori o periodu industrijske revolucije u Bosni i Hercegovini, te kaže da je njezina intenzivna faza bila u uvjetima njezinog kolonijalnog statusa pod Austro-Ugarskom, koji je, svakako, dao svoj pečat i razvoju industrije na tome području. Industrijski razvoj bio je u tome periodu uvjetovan interesima Austro-Ugarske, pa je imala izrazit kolonijalni karakter. Naime, uglav-

nom je bila podizana eksportna industrija zasnovana na eksploataciji prirodnog bogatstva i njezine radne snage, a njenom razvoju pogodovala je povoljna carinska zaštita, poreska i tarifna politika.

Privredna politika u predratnoj Jugoslaviji djelovala je u tom pravcu da je industrijalizacija na tom području u međuratnom razdoblju bila manjeg obima nego do 1918. godine. Uglavnom je došlo samo do porasta broja poduzeća, dok je njihova zastupljenost po pojedinim industrijskim granama ostala gotovo nepromijenjena.

Igor Karaman iznio je u radu »Osnovna obilježja razvitka industrijske privrede u sjevernoj Hrvatskoj do prvog svjetskog rata« uvjete i razvoj industrijske ekonomike na tome području.

Državopolitička i teritorijalna podijeljenost Hrvatske nepovoljno je utjecala na razvoj industrije. Takvo političko stanje odrazilo se na cjelokupan razvoj privrede na tome području, pa je bilo od bitnog utjecaja i na proces industrijalizacije. Na taj proces negativno je utjecalo i nepostojanje jedinstvenog gospodarskog prostora, te nepovoljna ekonomska politika tuđinske vlasti protivna interesima domaćih privrednih krugova, a u interesu vanjskih društveno-političkih i privrednih snaga.

Autor je analizirao razvoj industrijske privrede od prvih nastojanja u različitim industrijskim granama. U tadašnjim društveno-političkom i ekonomsko-političkim uvjetima došlo je do prvih nastojanja domaćih privrednika na sjeverno-hrvatskom području za osnivanje industrijskih poduzeća od sredine 19. st. u različitim industrijskim granama. Nakon toga došlo je do jačanja procesa industrijalizacije, pa je zabilježeno osnivanje niza industrijskih poduzeća manjeg ili većeg opsega. Međutim, kasnija kriza, posljedice unutrašnjepolitičkog razvitka u Habsburškoj Monarhiji i stvaranje dualističkog sistema nepovoljno su utjecali na proces industrijalizacije u hrvatskim krajevima. Neke industrijske grane počele su da stagniraju, a neke, naročito agrarnoprerađivačke industrije, i da propadaju uslijed konkurencije poduzeća stranog kapitala drugih habsburških zemalja.

Domaća privreda nije mogla da odoli tome naletu, jer nije posjedovala dovoljno koncentriranog kapitala, a ostala je i bez potpore i zaštite vlastite države, pa je daljnje kretanje procesa industrijalizacije bilo prepušteno stranom kapitalu. Karaman je dao pregled stanja i strukture industrijske ekonomike u užoj Hrvatskoj na početku 80-ih godina, te kasnija strukturalna kretanja. Tako u godinama koje su prethodile prvom svjetskom ratu, možemo uočiti da je došlo do ispravljanja dotadašnje deformirane strukture, zahvaljujući i udjelu nacionalnoga poduzetničkog građanstva, koju je obilježavala prevlast drvne industrije u širem smislu, što je ujedno značilo razvoj i porast drugih industrijskih grana, naročito u gradskim središtima.

Zdenka Simončić je u radu »Osnovne karakteristike industrijskog razvitka na području Hrvatske u međuratnom razdoblju (1918–1941)« pokušala prikazati faze industrijalizacije u Hrvatskoj. Takav industrijski razvoj bio je uvjetovan unutrašnjim i međunarodnim prilikama, privrednim reperkusijama u svijetu koje su se očitovale i na ovom području. Industrijalizacija Hrvatske provodila se bez plana i bila je prepuštena privatnoj inicijativi. Interes industrijalaca i poduzetnika bio je onaj činilac, koji je rukovodio čitavom industrijalizacijom.

Nikola Vučo je u radu »Pogled na industrijsku revoluciju u Srbiji u XIX veku« prikazao uvjete za pojavu prve faze industrijske revolucije u Srbiji, te kasnije

odvijanje toga procesa. Uvjeti za prvu fazu industrijske revolucije bili su stvarani postepeno. Osnovni faktori u sazrijevanju preduvjeta industrijske revolucije bili su porast broja stanovništva, razvoj poljoprivrede i stočarstva i bogata sirovin-ska baza. Uslijed jačanja potražnje, povećane potrošnje i pojave novih potreba, koje nisu mogle biti zadovoljene zanatskim načinom proizvodnje, došlo je do prijelaza s ručnog rada na rad strojevima u raznim granama proizvodnje.

Proces industrijalizacije u Srbiji odvijao se postepeno, s kratkim usponima i za-stojima, a započeo je oko sredine 19. st., da bi potkraj toga stoljeća doživio nešto ubrzaniji tempo. Na razvoj industrije povoljno je utjecala bogata sirovin-ska baza, jeftina radna snaga proletariziranih seljaka, izgradnja željezničke mreže, te povlastice koje je država davala industriji.

Zamjena parnog pogona električnim označila je drugu fazu industrijske revo-lucije.

Razvoj industrije u Srbiji, kao uostalom i u drugim zemljama, imao je utjecaj i na razvoj drugih privrednih grana. To se odrazilo u oblasti poljoprivrede, čija proizvodnja je bila povećana, a došlo je i do preorijentacije, pa se počelo uzga-jati industrijsko bilje. Bila je povećana proizvodnja ugljena, kao osnovnog po-gonskog goriva, a industrijalizacija je utjecala na razvoj saobraćaja, povećala migraciju sa sela u grad, urbanizaciju naselja i poboljšala trgovinsku bilancu zemlje itd.

Kalman Čehak dao je rad pod naslovom »Neki aspekti i rezultati industrijali-zacije Vojvodine do 1914. godine«. Čehak je konstatirao da je proces industrij-ske revolucije u Vojvodini započeo 60-ih i 70-ih godina 19. st., a njezina prva faza bila je završena u posljednjem desetljeću toga stoljeća, kad započinje druga, viša faza. Kada govori o određivanju obima i dinamike industrijalizacije na tom području, smatra da je adekvatniji termin »evolucija« nego »revolucija«, pa kaže da »revolucija u našim krajevima liči više po svom dinamizmu i po obimu evoluciji, jer je proces uvođenja parnih mašina u proizvodnju bio prilično uspo-ren istorijskim, prirodnim, kao i društveno-političkim uslovima«.

Na industrijalizaciju Vojvodine imala je učinak i državna politika potpomoga-nja industrije i favoriziranje razvoja »centra« na račun provincije. Uz prirodne uvjete, politički i ekonomski interesi Ugarske određivali su koja će se industrija razvijati na tome području. To je utjecalo da je u nekim industrijskim granama došlo ranije, a u nekima kasnije do industrijske revolucije. Značajniji razvoj imala je industrija za preradu poljoprivrednih proizvoda i industrija građevin-skog materijala.

Čehak konstatira da je Vojvodina bila u relativnom i apsolutnom zaostajanju u pogledu industrijalizacije u odnosu na Ugarsku, što ilustrira i statističkim poda-cima o broju industrijskih poduzeća i zaposlenog radništva. Bio je favoriziran razvoj poljoprivrede, a ne industrije; naročito se nisu razvile one industrijske grane, koje bi cijele godine upošljavale radnu snagu potrebnu poljoprivrednoj proizvodnji. Takav razvoj bio je, dakako, u skladu s tadašnjom ekonomskom politikom Ugarske prema tome području.

Dančo Zografski napisao je prilog pod naslovom »Glavne faze, obeležja i di-menzije razvitka industrije u Makedoniji do kraja drugog svetskog rata«. Zo-grafski je konstatirao da se industrijalizacija Makedonije odvijala u četiri faze. Industrijska revolucija na tome području započela je oko sredine 19. st. s time što se njezina prva faza odvijala u posljednjem razdoblju turske vladavine tim

područjem; druga faza pada u vrijeme balkanskih ratova i prvoga svjetskog rata, treća u razdoblje između dva rata, dok je četvrta trajala u vrijeme fašističke okupacije Makedonije.

Autor navodi faktore koji su pozitivno utjecali na razvoj industrije na tome području kao i one koji su ga kočili. Smatra da razvoj industrije na tome području u promatranom razdoblju nije postigao onakav stepen razvika, kao što bi to bilo moguće s obzirom na postojanje pozitivnih uvjeta, zbog negativnog djelovanja niza uzroka koji su nepovoljno utjecali na taj razvoj, među kojima su »značajniju ulogu igrali nasleđena zaostalost, nedovoljna akumulacija domaćeg kapitala, niska kvalifikaciona struktura radne snage, neizgrađenost carinskog sistema, diskriminatorska politika za održavanje privredne zavisnosti Makedonije, slaba infrastruktura itd.«

Jože Šorn u prilogu »Doprinos proučavanju problema 'Industrijska revolucija u jugoslavenskim zemljama' (s osobitim obzirom na Sloveniju)« smatra da je tek od 1870. godine moguće govoriti o »pripremanju« tla za industrijalizaciju. Smatra da se kod nas ne bi moglo govoriti prije te godine o »industrijskoj revoluciji«, bez obzira što je bio postignut značajan napredak na tehničkom polju. Šorn je dao samo sumaran osvrt na one faktore koji su pozitivno utjecali na industrijalizaciju u Sloveniji, jasno, uz ono, što je izvršio zapadnoevropski progres.

Miroslava Despot napisala je prilog »Tehnička izobrazba i propagandna sredstva — neki od preduvjeta nastajanja industrijske revolucije u Hrvatskoj«. Pokušala je objasniti koliku su ulogu izvršili ti faktori u procesu industrijalizacije.

Zdenka Simončić

SENJSKI ZBORNIK, VI/1971—1973, Senj 1973.

Peti svezak ovog vrijednog regionalnog zbornika, koji izdaje Gradski muzej i Senjsko muzejsko društvo (glavni mu je i odgovorni urednik Ante Glavičić), izašao je u prvim mjesecima ove godine, a ima, kao i prijašnji svesci,¹ raznovrstan i zanimljiv sadržaj (podsjećam da je podnaslov Senjskog zbornika »Prilozi za geografiju, etnologiju, ekonomiku, povijest i kulturu«, sadržaj odgovara podnaslovu, no biva i širi). Znatan je udio povijesti. I ovdje ćemo zabilježiti samo prinose novijoj povijesti, no u uvjerenju da »Senjski zbornik«, kao cjelina, ne izmiče pažnji čitatelja koje zanima podgorsko-lička regija Hrvatske.

Stjepan S. Nossan objavio je daljnji prinos povijesti prekovlebitskih cesta, važnih za gospodarsku povijest hrvatskih regija oko te vrlo duge i poviroke planine: Stare ceste Gospić—Brušane—Baške Oštarije—Karlobag u XVIII i XIX stoljeću, 133—152 (stara karolinska cesta, stara terezijanska cesta, Knežić-

¹ Svesci I—IV, 1965—1970, ukratko su prikazani u ovom časopisu (V. Oštrić, Prilozi suvremenoj povijesti u novijim lokalnim i regionalnim zbornicima u Hrvatskoj, ČSP, 1972, br. 2, 152—153).